

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Досліджується теоретико-методологічні основи визначення ефективності діяльності вищого навчального закладу як суб'єкта системи вищої освіти. Надане теоретичне обґрунтування поняття «системна ефективність діяльності ВНЗ», соціальна та економічна ефективність; визначено основні положення методики визначення ефективності діяльності ВНЗ.

Ключові слова: ефект, економічна і соціальна ефективність, системна ефективність

Вступ

При сучасних тенденціях розвитку економіки України особливий інтерес виявляє реформування діяльності вищих навчальних закладів. Виникає необхідність в ефективному використанні можливостей вищої школи в ролі двигуна соціально-економічного та науково-технічного прогресу на підставі більш повного та ефективного використання її потенціалу.

Аналіз публікацій останніх років показав, що спостерігається підвищення уваги до системи вищої освіти України. Питання реформування сфери освіти досліджували багато вітчизняних учених, а саме: Л. Балабанов, І. Брігченко, А. Вовчак, І. Ілляшенко, Ю. Корнев, М. Матвійів, І. Решетнікова і багато інших.

В твердженнях А. Світличної «в газальному вигляді економічну ефективність відображає різниця між входом і виходом організації, а її ціль полягає в максимізації цієї різниці [6, с. 389]. Є спроби виразити ефективність через «ступінь ефекту», оскільки будь-який ефект потребує витрат [4, с. 160]. Є також спроби абсолютизувати витратний бік ефективності, для чого пропонується розглядати її «як дієвість витрат, які вкладені в певну діяльність, з метою отримання бажаних результатів» [2, с. 275]. На думку В.Г. Андрійчука, термін «ефективність» можна трактувати як результативність певного процесу, дії [1, с. 9].

Однак проведені дослідження повністю не вирішують питання чіткого визначення ефективності діяльності, шляхів чи методів її оцінки. Також дане питання не закріплене на законодавчому рівні в частині повної характеристики чи визначення ефективності функціонування вищого навчального закладу.

Постановка задачі

Одним із важливих чинників розвитку вищої освіти є підвищення ефективності та результативності. В державному секторі систематичні перевірки виконання показників бюджетної програми, ефективності й контроль досягнень є особливо важливим. У Євросоюзі висовують високі вимоги до країн-членів союзу стосовно їх відношення до роботи з оцінки ефективності. В зв'язку з недостатнім дослідженням визначення ефективності діяльності, метою статті є дослідження теоретико-методологічних основ визначення ефективності діяльності ВНЗ.

Необхідність дослідження ефективності обумовлена необхідністю здійснення оцінки бюджетних витрат в залежності від напрямків їх використання, пошуку критеріїв та показників їх планування з метою ефективного та економного витрачання бюджетних коштів.

Результати

До недавніх пір кожний ВНЗ, здійснюючи свою освітянську діяльність, знаходився в тісній залежності від держави в плані фінансування, та відповідно витрачання цих коштів. Таке положення було вигідним до тих пір, поки вища школа виступала як освітній заклад без будь-якого чітко вираженого особистого інтересу. Сьогодні, коли більшість вузів починають спеціалізуватися, чітко визначаючи свої пріоритети, необхідно переходити від моделі підтримки з боку держави, до моделі самозабезпечення. Тим паче, що фінансування з боку держави виділяється в недостатніх обсягах, коштів вистачає лише на оплату праці, стипендії (поточні трансферти) та забезпечення дітей-сиріт.

Необхідною умовою розвитку будь-якої установи є перерозподіл ресурсів від менш важливих до більш важливих напрямків. Для ВНЗ це очікування надходжень від додаткових зовнішніх фондів, від підвищення вартості навчання, від надання додаткових платних послуг, чи від підвищення бюджетних асигнувань. Сьогодні головною їх задачею є ефективне управління внутрішніми ресурсами. Якщо вуз чітко визначив свої пріоритети, то це веде до перерозподілу наявних ресурсів за рахунок згортання, перепідпорядкуванню та завершенню програм чи напрямків, які є порівняно незначними. Для того, щоб такий процес був ефективним, заклад повинен чітко визначитись зі своїми пріоритетами та скоротити видатки на напрямки, що не співпадають з пріоритетними.

Для визначення стратегічного розвитку ВНЗ необхідна чітка та достовірна оцінка його положення на даний момент часу, оцінка його потенціалу та розвитку навколишнього середовища. Основною проблемою при цьому являється оцінка ефективності діяльності вузу.

Ефективність нерідко розглядається в якості основної характеристики функціонування системи, що дозволяє виявляти ступінь реалізації цілей і досягнення намічених результатів. На сьогоднішній день при визначенні соціально-економічної ефективності освіти розмежовуються такі поняття як економічність, ефективність та результативність [3, с. 265].

При наданні інформації про виконання паспорта бюджетної програми показники ефективності залежно від напрямів, що виконуються в ході виконання бюджетної програми, визначаються як:

- витрати ресурсів на одиницю показника продукту (економічність);
- відношення максимальної кількості вироблених товарів (виконаних робіт, наданих послуг) до визначеного обсягу фінансових ресурсів (продуктивність);
- досягнення визначеного результату (результативність).

Ефективність виробництва (продуктивність системи) має поліморфність визначення і застосування для аналітичних оцінок і управлінських рішень. З огляду на це важливим є вирішення за окремими ознаками відповідних видів ефективності (продуктивності), кожний з яких має певне практичне значення.

Відповідні види ефективності виокремлюються переважно за різноманітністю одержуваних результатів (ефектів) господарської діяльності підприємства. Перш за все результат (ефект) виробництва буває економічним або соціальним.

Визначити соціальний ефект вищої освіти важко, оскільки соціальна ефективність освіти оцінюється через такі показники як підвищення добробуту населення, якості життя, умов і змісту праці, всебічний розвиток здібностей людини. Саме здатність приносити соціальний ефект, а також духовний ефект суспільству є важливою складовою діяльності ВНЗ, яку необхідно в першу чергу врахувати при розгляді ефективності його функціонування.

Прикладом соціальної ефективності ВНЗ може слугувати взаємозв'язок між рівнем освіти та доходами громадян, дослідженням якого в економічній літературі присвячено багато праць як зарубіжних, так і вітчизняних авторів. Так, за даними міністерства освіти США середньостатистичний молодий американець, що отримав ступінь бакалавра, має дохід на 24 % вищий, ніж той, що має тільки диплом середньої школи. Ця тенденція зберігається і в інших економічно розвинених країнах.

Об'єктивна оцінка соціальної ефективності вищої освіти в Україні зараз наражується на істотні труднощі, пов'язані з відсутністю науково обгрунтованої і загально визнаної методики визначення її рівня. Вочевидь, таке явище зумовлене не лише браком уваги відповідних галузей науки до розв'язання цієї вкрай актуальної проблеми, але й надзвичайною складністю самих соціальних процесів.

Економічна ефективність – досягнення найбільших результатів за найменших витрат живої та уречевленої праці, що заснована на ресурсному або затратному підходах.

Ефективність діяльності ВНЗ – це багатогранна категорія, що вимагає застосування комплексного підходу до її визначення, класифікації видів ефективності та розробки методик їхньої оцінки. Методологічним підґрунтям для визначення ефективності діяльності ВНЗ має стати системний підхід, який враховує весь комплекс взаємодіючих елементів. Будь-яка система має внутрішні і зовнішні елементи з характерними їм властивостями, які впливають один на одного, взаємодіють між собою та середовищем, прагнуть досягти паритету.

Внутрішню ефективність розглядають як педагогічну, або ефективність функціонування самої системи освіти. Зовнішню часто розглядають як економічну ефективність, маючи на увазі віддачу від використання економічного фонду (людського капіталу), який в якості підготовлених спеціалістів представляє кінцевий продукт освіти. Інші автори критерієм внутрішньої ефективності освітніх закладів вважають економічне використання ресурсів всередині ВНЗ. Зовнішня ефективність визначається як якість освітніх послуг і їх відповідності потребам господарювання і життя, за величиною вкладу освіти у зростання суспільного продукту [7, с. 215].

Системна ефективність діяльності ВНЗ – це комплекс результативних показників, які характеризують взаємодію його підсистем, елементів та компонентів, характерні їм властивості, а також ступінь задоволення їх зовнішніх і внутрішніх потреб, що враховує весь спектр економічних, соціальних, духовних, інтеграційних, диверсифікаційних та інших відносних ефектів.

Визначення ефективності діяльності ВНЗ має спиратися на методичну основу. Проте в Україні не існує офіційної та загальновизначеної методики комплексної оцінки результатів діяльності ВНЗ.

Основними методологічними принципами при визначенні показників ефективності освітньої діяльності є такі:

а) результати і витрати, треба порівнювати як їхнє співвідношення або різницю;

б) кількісний результат діяльності має бути повним, тобто враховувати всі елементи, котрі не повинні повторюватися у подальших розрахунках;

в) поточні витрати не можуть мати у своєму складі будь-яких елементів результату;

г) усі показники ефективності доцільно розподіляти на два типи: ресурсні та витратні. Тобто, виділяти окремо ефективність відповідно застосовуваних (сукупність уречевленої і живої праці) та споживаних (поточних витрат на надання послуг) ресурсів як специфічних форм вияву загальної ефективності діяльності.

Орієнтовними етапами визначення ефективності діяльності ВНЗ є:

1. Проведення експрес-аналізу діяльності, тобто швидка аналітична оцінка за стислою схемою. Головною метою такого експрес-аналізу можна вважати моніторинг динаміки рівня ефективності всіх напрямків діяльності

ВНЗ (освітнього, науково-дослідного, господарчого та ін.) та вжиття оперативних заходів щодо вдосконалення управління виробництвом задля досягнення стійкості та підвищення іміджу закладу.

2. Порівняльний аналіз діяльності подібних ВНЗ: однакового рівня акредитації, однакового рівня рейтингу.

3. Аналіз господарської діяльності та фінансової результативності з використанням еталонної моделі закладу, тобто визначення еталонних значень певних первинних показників і порівняння з ними фактично досягнутих у тому чи іншому розрахунковому періоді.

4. Оскільки ВНЗ крім надання платних освітніх послуг, має право здійснювати додаткову господарську діяльність, передавати в оренду нерухоме майно, то слід виокремлювати відповідні системи показників, що характеризують ефективність:

- виробничо-господарської діяльності (виробнича сфера);

- освітньої діяльності (невиробнича сфера).

5. Оцінюючи ефективність діяльності, необхідно проводити розрахунки економічної доцільності реальних інвестицій – розраховувати коефіцієнт економічної ефективності (індекс дохідності) реальних капітальних вкладень.

6. Інформаційне забезпечення визначення ефективності діяльності. Для цього потрібно мати необхідну сукупність первинних показників, які відображають реальні виробничо-фінансові процеси та стан системи господарювання за всіма її напрямками. Основним джерелом інформації є дані оперативного обліку всіх видів ресурсів і витрат в залежності від напрямів діяльності, основних результатів та балансу ВНЗ за станом на відповідну дату.

Доцільно класифікувати ефективність діяльності ВНЗ за такими ознаками:

1. За направленістю впливу: зовнішня та внутрішня ефективність.

2. В залежності від суб'єкту впливу: для споживача послуг, для населення, для інших суб'єктів ринку освітніх послуг, для підприємств, що потребують випускників ВНЗ, для працівників ВНЗ, для ВНЗ в цілому, для держави в цілому.

3. За рівнями впливу: мікрорівень, рівень регіону, макрорівень.

4. За видами отриманого ефекту: економічна ефективність, соціальна ефективність,

ефективність суспільного виробництва, інтеграційна ефективність, диверсифікацій на ефективність.

5. За значенням отриманого показника: високе, середнє, низьке, від'ємне.

При формуванні системи показників ефективності діяльності ВНЗ бажано дотримуватися певних принципів, до яких можна віднести:

- забезпечення взаємозв'язку критерію і системи конкретних показників ефективності діяльності;
- відображення ефективності використання усіх видів застосовуваних у виробництві ресурсів;
- важливість застосування показників ефективності в управлінні за різними напрямками діяльності ВНЗ;
- виконання найбільш важливими показниками стимулюючої функції у процесі використання наявних резервів зростання ефективності виробництва, того чи іншого напрямку діяльності ВНЗ,

Система показників ефективності, що побудована з урахуванням визначених принципів, має включати декілька груп:

- 1) узагальнюючі показники ефективності діяльності;
- 2) показники ефективності використання праці (персоналу);
- 3) показники ефективності використання виробничих основних і оборотних фондів;
- 4) показники ефективності використання фінансових коштів (оборотних коштів і капітальних вкладень).

Висновки

Таким чином, узагальнення проведеного дослідження щодо визначення ефективності діяльності ВНЗ в Україні дозволяє стверджувати, що вимірювання загальної ефективності методологічно пов'язано перш за все з визначенням критеріїв та формуванням відповідної їм системи показників.

Параметрами оцінки ефективності діяльності ВНЗ мають слугувати показники, які відображають організаційні, економічні, інституціональні та інші аспекти діяльності ВНЗ як елемента системи освіти України та національної економіки. Тому необхідно оцінювати ефективність діяльності ВНЗ за такими параметрами:

1. За видами послуг (ефективність кожного виду послуг, що пропонує вуз: навчання сту-

дентів за освітньо-кваліфікаційними програмами підготовки; діяльність аспірантури та докторантури; підготовка випускників загальноосвітніх закладів до ЗНО; здійснення господарської діяльності; надання в оренду нерухомого майна; реалізація майна та ін.)

2. За блоками управління (ефективність управління персоналом; ефективність маркетингу; ефективність управління якістю освітніх послуг та ін.).

Оскільки ефективність ВНЗ у більшості опосередкована факторами суспільного відтворювального процесу, то ефективність діяльності вищої освіти повинна оцінюватись не тільки на рівні ВНЗ, а й на рівні держави в цілому. Тому ми вважаємо, що перспективним напрямком подальших досліджень є розробка системи показників, за допомогою яких можна буде всебічно та адекватно оцінити ефективність діяльності ВНЗ.

БІБЛОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методологія, аналіз: монографія / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2005. – С. 292.
2. Економіка підприємства: навч. посібник / За заг. ред. Г.В. Черевка. – Львів: Априорі, 2004. – С. 384.
3. Каленюк І.С. Освіта в економічному вимірі: потенціал та механізм розвитку. – К.: ТОВ «Кадри», 2001. – С. 326.
4. Кулішов В.В. Економіка підприємства / В.В. Кулішов. – К.: Ніка-Центр, 2002. – С. 216.
5. Кучма Р. Фінансовий механізм системи вищої освіти // Вища освіта України. 2002. – С. 59.
6. Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності та господарювання. Т.2/За ред. П.Т. Саблука, В.Я. Амброзова, Г.Є.Мазнева. – К.: ІАЕ, 2001. – С. 851.
7. Салига С.Я., Гельман В.М. Розвиток методів визначення соціально-економічної ефективності витрат на освітні послуги. // Університетські наукові записки, 2007, № 3 (23), - С. 213-223.
8. Рубан Н.І. Аудит ефективності бюджетних коштів // Фінанси України. 2004. – С. 143.
9. Цимбалюк А., Цимбалюк С. Роль держави в ефективному використанні фінансових ресурсів ВНЗ. // Вища школа. – 2009. № 5. – С. 90-96.

Надійшла до редколегії 24.04.2012.

Прийнята до друку 26.04.2012.

Н. В. ХВОРОСТЯНАЯ, А. К. ГАРАЩЕНКО

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ

Исследуется теоретико-методологические основы определения эффективности деятельности высшего учебного заведения как субъекта системы высшего образования. Предоставлено теоретическое обоснование понятия «системная эффективность деятельности ВУЗ», социальная и экономическая эффективность; определены основные положения методики определения эффективности деятельности ВУЗ.

Ключевые слова: эффект, экономическая и социальная эффективность, системная эффективность

N. V. HVOROSTYANAYA, A. K. GARASHENKO

BASES OF DETERMINATION OF EFFICIENCY OF ACTIVITY OF HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT

Examines the theoretical and methodological basis for the definition of efficiency of activity of higher educational establishment as a subject of the higher education system. Provided the theoretical justification of the notion "system the effectiveness of the activities of Universities", social and economic performance; and defines the main provisions of the methodology for determining the effectiveness of activities of Universities.

Keywords: effect, economic and social efficiency, system efficiency